

De Hemel

Herbestemming van een voormalige drukkerij tot kunst- en proeflokaal

© 2011 Stichting Industrieel Erfgoed Bergen op Stoom (SIEB), Bergen op Zoom.

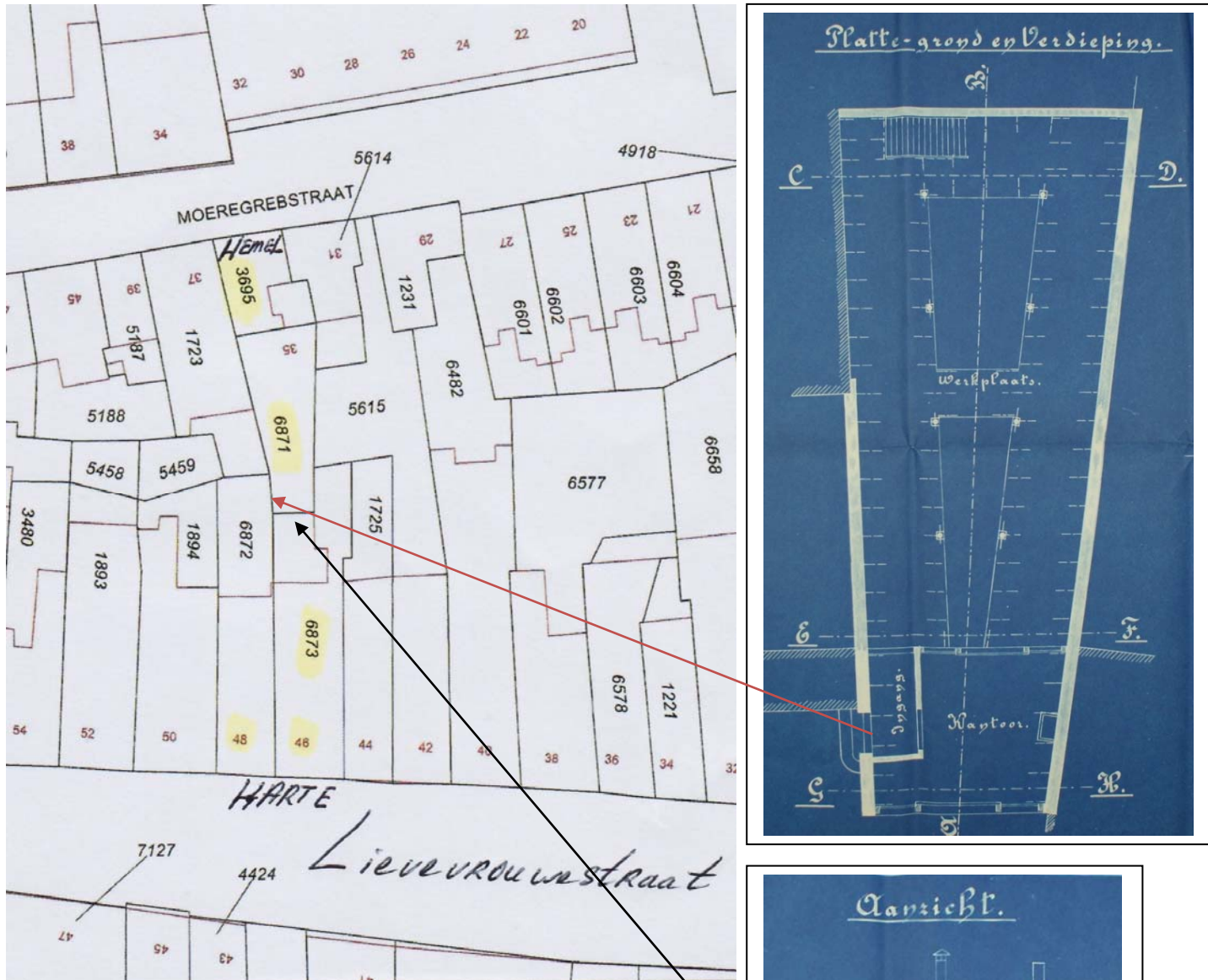

Inleiding

Een goed voorbeeld van 'Nieuw gebruik – Oud gebouw', het thema van de Open Monumentendag 2011, is de herbestemming van een drukkerij, die 70 jaar in bedrijf is geweest, tot een kunst- en proeflokaal en later uitsluitend café. Het pand heeft deze horecabestemming inmiddels al ruim 30 jaar.

Bouwhistorie van het pand De Hemel

De Hemel heeft dienst gedaan als drukkerij, kantoor en opslagruimte voor drukkerij firma P. Harte. Het pand is in twee fasen gebouwd. Het oudste, tevens grootste gebouw, dateert van 1903. Het gedeelte grenzend aan de Moeregrebstraat is gebouwd in 1920. De scheiding is de opstap vanuit de entree naar het cafégedeelte.

Afbeelding 1

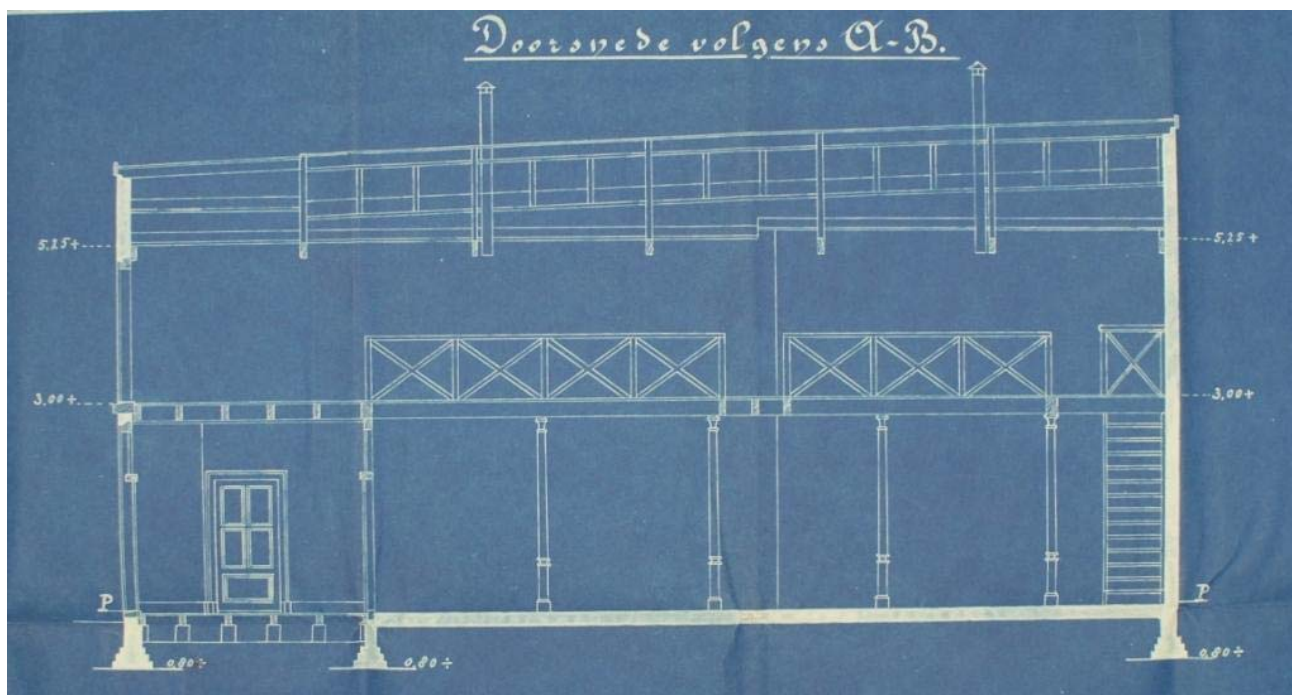
Perceelnummer 6871 is bebouwd in 1903, achter Lievevrouwestraat 46 waar de boekhandel van Harte is gevestigd.

De zwarte pijl geeft de positie aan van het aanzicht van de gevel van de drukkerij gezien vanaf de binnenplaats van Lievevrouwestraat 46.

Via de binnenplaats van Lievevrouwestraat 48, de boekbinderij van Harte, kan men het kantoor en drukkerij betreden; zie rode pijl (situatie 1903).

De uitbreiding op perceelnummer 3695 vindt in 1920 plaats.

Het oudste gedeelte van de Hemel is gebouwd in 1903. Albert C. Harte, vraagt aan B&W van Bergen op Zoom toestemming om achter zijn pand, Lievevrouwestraat 46, genaamd het Vliegend Hert, een drukkerij met kantoorgedeelte te mogen bouwen.ⁱ Naar ontwerp van architect Quirinus J. Horsten verrijst daar een bedrijfsruimte waar op de eerste verdieping de zetbakken gevuld met loden letters komen te staan. In het dak zijn lichtvensters aangebracht die voor voldoende daglicht zorgen opdat de zettters nauwgezet hun werk kunnen doen. Hier worden de loden letters met de hand gezet en samengevoegd tot een drukvorm. Door de openingen in de vloer van de eerste verdieping worden de handzetsels (drukvormen) naar beneden getakeld. Op de begane grond staan drie drukpersen aangedreven door een gasmotor van 3 pk.ⁱⁱ Daar is ook de insluitsteen geplaatst waarop de drukvormen worden ingesloten in het raam van de pers waarop gedrukt wordt. Aan de hand van de originele bouwtekeningen is het interieur van de Hemel nog goed te herkennen. De acht gietijzeren pilaren zijn gegoten door de plaatselijke ijzergieterij firma P. Hazen & Co.

Afbeelding 2

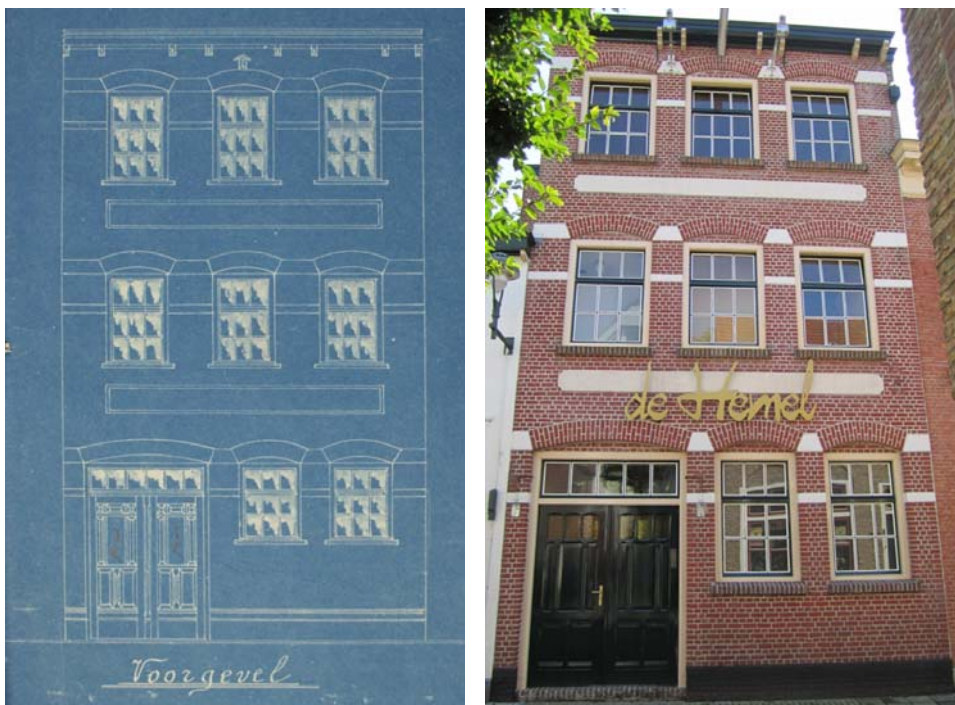
Bouwtekening (doorsnede) van de drukkerij in 1903. De vier gietijzeren pilaren zijn op de tekening goed te herkennen. Er zijn in totaal acht pilaren geplaatst. De houten hekwerken met de kruizen zijn ook nog aanwezig.

In februari 1920 geeft Dirk van Dobbenburgh, directeur/eigenaar van Boek- en Handelsdrukkerij firma P. Harte, opdracht aan bouwkundige Johannes J. de Vos een ontwerp te maken om in het verlengde van zijn drukkerij een uitbreiding te realiseren.ⁱⁱⁱ Daartoe moet hij eerst het woonhuis Moeregrebstraat 35 aankopen en slopen. In de nieuwe aanbouw komt op de begane grond een zetmachine te staan, de overige ruimte wordt in gebruik genomen als magazijn.^{iv}

Afbeelding 3

Briefhoofden 1919 (links) en 1965 (rechts)

Afbeelding 4
Bouwtekening voorgevel (1920) versus voorgevel in huidige staat van Moeregrebstraat 35.

Historie drukkerij

Drukkerij firma P. Harte is een voortzetting van de bekende stadsdrukkerij van de familie Verkouteren. Al vanaf het begin van de negentiende eeuw verzorgen drie generaties Verkouteren, drukwerk voor Bergen op Zoom en omstreken. Zij komen als eerste met een plaatselijke krant genaamd het *Bergen op Zoomsch Nieuwsblad tot vermaak en nut van 't algemeen*. Het eerste nummer verschijnt op zaterdag 12 januari 1805. Lang heeft dit blad niet bestaan. Na een jaar houden ze het voor gezien. Waar deze krant is gedrukt is niet bekend. Op 14 oktober 1808 koopt Jacobus Verkouteren het pand het Reepken in de Steenbergsestraat wijk B nr. 137.^v Dit pand is gelegen naast Het Markiezenhof op de hoek met Kortemeestraat. Hier vestigt hij zijn 'Stadsdrukkerij' waar diverse drukwerken waaronder gidsen, boeken e.d. het licht zien. Vanaf medio 1856 wordt er ook weer een krant gedrukt, nu onder de titel het *Nieuws- en Advertentieblad van Bergen op Zoom*.

Als Verkouteren in 1861 in financiële problemen komt - hij kan de aflossing en rente over een lening niet betalen - is een openbare verkoop met inzet het Reepken ophanden.^{vi} Men kan echter op het laatste moment het pand buiten de veiling om verkopen. Voor Verkouteren pakt deze transactie voordelig uit en hij houdt voldoende geld over om zijn drukkerij elders voort te zetten.^{vii} *"De werktuigen en gereedschappen tot de drukkerij behorende en de loketten en glasramen - (waar zijn die gebleven?) - aan de linkerzijde in den winkel"* kunnen buiten de verkoop van het Reepken worden gehouden. Mogelijk dat deze inventaris verhuist is naar een pand in de buurt, namelijk Lievevrouwestraat wijk B 48, vroeger bestaande uit twee woningen t.w. de Witte Helm en de Tinnen Schotel (nu Lievevrouwestraat 4 en 6), die op dat moment in het bezit zijn van Johan C. Verkouteren.

Afbeelding 5
Bergen op Zoomsche Courant 15 december 1912, uitgegeven en gedrukt door Firma P. Harte

In 1897 stopt familie Verkouteren met de drukkerij. Op 1 april van dat jaar wordt door de erven J.A. Verkouteren-Van Exel op een openbare veiling de inventaris van hun boekdrukkerij en het recht tot het uitgeven van het *Nieuws- en Advertentieblad van Bergen op Zoom* verkocht.^{viii} Kopers zijn, naar later blijkt, de toekomstige vennoten van de N.V. Bergen op Zoomsche Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij. Deze vennootschap wordt op 1 augustus 1897 opgericht door zes aandeelhouders, waaronder boekhandelaar Albert C. Harte.^{ix} Twee jaar later koopt de vennootschap een huis, pakhuis en erf aan de Lievevrouwestraat 28, genaamd het Groene Schild.^x Mogelijk is vanaf deze datum de drukkerij hier gevestigd geweest. Bij de oprichting van de vennootschap in 1897 verandert de titel van de krant naar de *Bergen op Zoomsche Courant*. Dit blad fungeert van begin 1917 tot eind 1941 tevens als kerkblad van de Nederlands Hervormde Kerk in Bergen op Zoom.

Op 12 november 1903 besluiten de aandeelhouders van de N.V. Bergen op Zoomsche Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij de zaak over te dragen aan Albert C. Harte die onder de naam firma P. Harte voor eigen rekening de drukkerij voortzet. Hij is de zoon van Pieter Harte (1806-1884) die rond 1830/35 in de Lievevrouwestraat 48 in het pand genaamd de Timmerman woont.^{xi} In die tijd staat Pieter wisselend als winkelier en boekbinder vermeldt. Na een aantal jaren van huur besluit hij in 1844 de Timmerman aan te kopen van eigenaar en boekdrukker Johan C. Verkouteren.^{xii} Het is aannemelijk dat Pieter Harte toen al voor de drukkerij van Verkouteren werkte. Later koopt Harte ook het naastgelegen pand, nummer 46, genaamd het Vliegend Hert, dat wordt ingericht als boekhandel.

Afbeelding 6

Boekhandel en Boekbinderij P. Harte, Lievevrouwestraat (48, De Timmerman (links) en 46, Het Vliegend Hert (rechts)). Datering foto links: circa 1890; foto midden: 1950-1960; foto rechts: 2011.

Albert C. Harte heeft niet lang van zijn status als directeur/eigenaar kunnen genieten. Tijdens een treinreis op 28 juni 1905 wordt Harte onwel en overlijdt bij aankomst op het station van Breda. De boekhandel, drukkerij en boekbinderij wordt door zijn weduwe, M.C. Harte-Augustijn, voortgezet. Op 1 januari 1910 draagt zij de zaak over aan schoonzoon Dirk van Dobbenburgh, die ook de uitgave van de krant overneemt. De laatste die de zaak voortzet is zoon Albertus C.J. van Dobbenburgh.

Afbeelding 7

Links: zetterij op de 1^e verdieping. De jongenman rechts laat een drukvorm (handzetsel) zakken naar de drukkerij (1920-1930). Rechts: doorkijk naar de drukkerij op de begane grond (1920-1930).

Uit bewaard gebleven briefhoofden van 1916 tot en met 1965 is de grote variëteit aan activiteiten en verscheidenheid aan artikelen op te maken: kantoorboekhandel, papierhandel, kantoor- en tekenbehoeften, boek-, courant- en handelsdrukkerij, boekbinderij, uitgever Bergen op Zoomsche Courant, agent van de NRC en De Telegraaf, tijdschriftenhandel, advertentiebureau, boekhandel ('romanportefeuille') en kantoor van de Staatsloterij. Verrassend is de functie van tijdschriften leesinrichting in vier talen en leesbibliotheek (in 1965 'roman- en jeugdbibliotheek' genoemd). P. Harte geeft een voor die tijd bijzondere productie uit: de *Gids voor Bergen op Zoom en omstreken ten dienste van stadgenoot en vreemdeling*, vermoedelijk de eerste toeristische gids (1^e druk 1889, 2^e druk 1902). Voor alle duidelijkheid: in 1902 is de N.V. Bergen op Zoomsche Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij de drukker van de gids en Harte de boekhandelaar! Harte drukt vanaf 1903 pas zelfstandig. Harte heeft in de loop van zijn ruim 125-jarige bestaan ook vele ansichtkaarten uitgegeven.

Afbeelding 8

Links: advertentie uit 1902. Midden: advertentie voor 2^e druk van *Gids voor Bergen op Zoom en omstreken ten dienste van stadgenoot en vreemdeling* (1902). Rechts: ansichtkaarten van P. Harte (1903-1905).

Van 1944 tot en met 1971 is op de drukpersen van Harte ook de Eendrachtbode/ Thoolse Courant gedrukt. Drukkerij firma P. Harte gaat in 1973 failliet vermoedelijk door een combinatie van concurrentie en het moeten doen van investeringen in nieuwe druktechnieken en uitbreiding van de drukcapaciteit om aan de toenemende vraag naar steeds hoogwaardiger drukwerk te kunnen blijven voldoen.

Afbeelding 9

De laatste Eendrachtbode die bij firma P. Harte is gedrukt (10 juni 1971).

Thoolse klandizie

Net na de bevrijding van Tholen heeft het Distributiekantoor van de rijksoverheid behoefte de bevolking op regelmatige basis in te lichten welke goederen (in beperkte mate) verkrijgbaar zijn. C.J. Zachariasse van uitgeverij C. Dieleman ziet zijn kans schoon en begint het weekblad 'Mededeelingenblad voor het Eiland Tholen'. Met redacteur Gabriël Heijboer brengt hij op 17 november 1944 het eerste nummer uit, gedrukt op twee bladzijden en iets groter dan A4, in een oplage van 500 stuks. Groter mag niet in verband met de papierschaarste. In december 1944 zijn er 1.500 abonnees. De schaarste aan machines en materiaal maakt dat Dieleman niet in staat is het blad te drukken. Hij benadert de eveneens protestantse Van Dobbenburgh van

drukkerij firma P. Harte. Het zou het begin zijn van een bijna 27 jaar durende samenwerking. Op 12 juli 1946 verandert de naam in de 'Eendrachtbode', als teken aan de buitenwereld dat het blad verschijnt aan de oevers van de Eendracht en daarmee niet alleen bedoeld is voor de inwoners van het eiland Tholen maar ook voor die van Sint-Philipsland. Het aantal abonnees is dan al opgelopen tot 3.000. Op 1 april 1950 komt de Thoolse Courant erbij, omdat definitief wordt vastgesteld dat de uitgever in de oorlogsjaren sympathiseerde met de N.S.B. Sindsdien heet de enige wekelijks verschijnende betaalde krant voor de streek de 'Eendrachtbode, De Thoolse Courant'. In 1968 treedt C.J. Zachariasse uit. Mede-oprichter G. Heijboer wordt in 1984 opgevolgd door zijn zoon Willem Heijboer die sinds 1970 werkzaam is bij de Eendrachtbode. Het weekblad telt momenteel 7.000 abonnees.

De Eendrachtbode verschijnt op donderdag. Dat betekent dat G. Heijboer op woensdag met de bus vanuit Sint-Annaland naar Harte gaat om de laatste kopij af te leveren. Hij tikt in het kantoor van Harte de laatste (familie)berichten. Eerdere kopij wordt op de maandag en dinsdag met de busdienst meegegeven. Bij het treinstation van Bergen op Zoom staat steeds de vaste looper van Harte klaar om de kopij in ontvangst te nemen en naar de drukkerij te brengen zodat deze alvast gezet kan worden. Op woensdag wordt de Eendrachtbode gedrukt. De pers kan maar 1 vel met twee pagina's tegelijk aan. Naarmate het blad dikker wordt, wordt de doorlooptijd steeds groter met als gevolg dat men 's nachts moet doorwerken. Op donderdag, rond het middaguur, worden de pakken voor de bezorgers in de verschillende kernen van Tholen met de autobusdienst meegegeven. De bezorgers halen de pakken zelf bij de bushaltes af en bezorgen de Eendrachtbode bij de klant.

Afbeelding 10

Linksonder: Heidelberg drukpers waarop de Eendrachtbode wordt gedrukt (mei/juni 1971).

Rechtsboven: zetterij op de 1^e verdieping (mei/juni 1971)

Linksonder: Heidelberg drukpers waarop de Eendrachtbode wordt gedrukt (mei/juni 1971).

Rechtsboven: zetterij op de 1^e verdieping (mei/juni 1971)

W. Heijboer maakt het vertrek bij Harte mee. Op 10 juni 1971 rolt de laatste Eendrachtbode bij Harte van de persen. De Eendrachtbode neemt Het Advertentieblad over waardoor het blad van 12 tot 14 pagina's naar zeker 20 pagina's zou doorgroeien. Nieuwe grafische technieken met betrekking tot foto's en advertentiemateriaal sluiten niet aan bij de beperkte technische mogelijkheden en personeelsgebrek bij Harte. De Eendrachtbode wordt voortaan bij een moderne offset rotatiedrukkerij in Axel gedrukt.^{xiii}

De Hemel op aarde

Eind 1979, begin 1980 kopen Rob Dullaart en Cleta Kaalen het pand Moeregrebstraat 35, de voormalige drukkerij van firma P. Harte. Met de aankoop van dit pand gaat voor hen een droom in vervulling. Die droom is het uitbaten van een café annex restaurant waar tevens op verschillende manieren van kunst genoten wordt. Maandelijks staan er diverse manifestaties op het gebied van literatuur, muziek en beeldende kunst op het programma. In de ruimte op de begane grond, waar vroeger de drukpersen draaiden, genieten de bezoekers onder het genot van een hapje en drankje van muziek of een voordracht. De eerste verdieping, waar overdag door grote dakvensters het daglicht naar binnen komt, is een ideale plaats voor exposities. Rob en Cleta geven de zaak de naam *Kunst- en Proeflokaal de Hemel*. Om hun droom te verwezenlijken wordt er tevens een Stichting Vrienden van de Hemel opgericht. Leden hiervan kunnen geld doneren waarmee een deel van de kosten voor de verschillende evenementen betaald wordt.

Het zijn Rens Pleyte en Peter van Roon die in 1988 het pand met het daarin gevestigde café-restaurant van Rob en Cleta overnemen. Zij besluiten te stoppen met het restaurant, de exposities en voordrachten. Zij baten alleen het café uit. Ze richten zich meer op muziek-evenementen zoals de Blues Route en de Poptocht die in Bergen op Zoom veel publiek trekken. Sinds 1993 is De Hemel in het bezit van Ad van Hooijdonk. Na de Vastenavond van 1995 verbouwt hij De Hemel, waarbij allerlei maatregelen getroffen worden om geluidsoverlast naar buiten toe te beperken. De naam verandert in 'de Hemel', de toevoeging 'Kunst- en Proeflokaal' komt te vervallen. Verder besluit Ad het café alleen maar te openen tijdens grote evenementen; tijdens de Vastenavond en de eerder genoemde muziek-evenementen. De rest van het jaar is de zaak gesloten.^{xiv}

Bezoek www.bergenopstoom.nl voor actuele informatie over de activiteiten van SIEB!

Noten

- ⁱ Markiezenhof Historisch Centrum (hierna MHC), Archief van het gemeentebestuur van Bergen op Zoom 1814-1925, bouwvergunning, inv. nr. 4326/1903.
- ⁱⁱ MHC, Archief van het gemeentebestuur van Bergen op Zoom 1814-1925, Hinderwet, inv. nr. 286/1904.
- ⁱⁱⁱ Ibidem, bouwvergunning, inv. nr. 49/1920.
- ^{iv} Ibidem, Hinderwet, inv. nr. 660/1920.
- ^v MHC, Stedelijke Archieven. Archief van de secretarie Bergen op Zoom, 1397-1810, inv. nr. 5033, akte 24.
- ^{vi} MHC, Notariële archieven Bergen op Zoom, 1593-1915, notaris M. Bax, inv. nr. 1312, akte 914 (inzet, de afslag op 17 augustus 1861 gaat niet door en het Reepken wordt uit de hand verkocht).
- ^{vii} Ibidem, notaris J.F. v. Goch, inv. nr. 1370, akte 2785.
- ^{viii} Gemeentearchief Roosendaal, Notariële archieven Roosendaal, notaris H.A.A. Wenning, inv. nr. 0003, akte 90.
- ^{ix} MHC, Notariële archieven Bergen op Zoom, 1593-1915, notaris W.J. van Gruting, inv. nr. 1415, akte 161.
- ^x Ibidem, notaris W.J. van Gruting, inv. nr. 1418, akte 120.
- ^{xi} MHC, Archief van het gemeentebestuur van Bergen op Zoom 1814-1925, wijkregister 1830-1835, inv. nr. 75, folio 30.
- ^{xii} MHC, Notariële archieven Bergen op Zoom, 1593-1915, notaris J. Alder, inv. nr. 1270, akte 50.
- ^{xiii} Interview met W. Heijboer (19 augustus 2011); Eendrachtbode 10 juni 1971; Eendrachtbode 17 november 1994
- ^{xiv} Henk Franken, manuscript Bergen op Stap (2011).

Literatuur

Heijbroek, Willem, *Bergen op Stoom*, hoofdstuk Drukwerk (Bergen op Zoom, 2009) 372 – 382.

Fotoverantwoording

- Afbeelding 1 kadastertekening (Kadaster), bouwtekeningen (MHC)
- Afbeelding 2 bouwtekening (MHC)
- Afbeelding 3 briefhoofden (M. van der Steen)
- Afbeelding 4 bouwtekening (MHC), foto De Hemel (M. van der Steen)
- Afbeelding 5 krantentitel (MHC)
- Afbeelding 6 foto links en midden (beeldbank MHC), foto rechts (M. van der Steen)
- Afbeelding 7 foto's (beeldbank MHC)
- Afbeelding 8 diverse drukwerk (H. Franken)
- Afbeelding 9 krantentitel (W. Heijboer)
- Afbeelding 10 foto's (W. Heijboer)